

SAMLAREN

T I D S K R I F T

F Ö R

S V E N S K L I T T E R A T U R H I S T O R I S K
F O R S K N I N G

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 26

1945

U P P S A L A 1 9 4 5

S V E N S K A L I T T E R A T U R S Ä L L S K A P E T

UPPSALA 1946
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB
45442

August Strindbergs 'I havsbandet'.

Av *Walter A. Berendsohn.*

August Strindbergs roman »I havsbandet» är till sin inre form ett tragiskt diktverk i stor stil såsom Goethes »Die Leiden des jungen Werther», i vilken en högt begåvad människas oundvikliga undergång, hans väg till den frivilliga döden skildras i alla det psykologiska förloppets enskildheter; det, som en människa måste ha upplevat och lidit, innan hon väljer denna sista utväg, är i båda fallen det poetiska motiv, som sätter fantasien i rörelse och ger språket färg och kraft. Måhända har Strindberg övertagit en detalj ur Goethes ungdomsverk. När Borg efter sitt kärleksäventyrs slut ensam stannar kvar på Österskär, har han i likhet med Werther förlorat den innerliga kontakten med naturen: »Men naturen, hos vilken han förr sökt umgänge, blev nu död för honom, ty mellanledet, människan, saknades.» (s. 224, jfr Werthers brev den 3 november, som står i motsats till det den 10 maj. Weimarer Ausgabe s. 197 f. och 127 f.). För övrigt skulle emellertid en jämförelse, som ginge mera på djupet, ådagalägga olikheterna mellan de båda diktverken; ty de tillhöra tvänna olika tidsåldrar, ha skrivits vid olika levnadsålder och deras författare ha alldeles olika själslig och andlig struktur. Werther är en vek ungdomlig känslomänniska, i harmoni med naturen, full av sympati för allt, som lever, en man, som förkunnar ett hjärtats evangelium i en rationalistisk tid, under det att Borg är en redan stadgad förståndsmänniska i en problemuppfylld värld, som är på väg mot en kris, en man med en alltför vaken hektiskt arbetande hjärna, och ett taggpansar av reflexioner, som omöjliggör varje enkel sympati mellan honom och människorna.

1.

Det ligger lockande nära tillhands att fullkomligt identifiera denna romans tragiska hjälte med författaren. Det skall här på intet sätt bestridas, att Strindberg givit honom med på vägen mycket väsentliga drag av sitt eget väsen och talrika mycket subjektiva sinnliga och själsliga erfarenheter.¹ Därpå beror den oefterhärmliga tjusningen och rikedom hos detta verk. Men han har trots allt lösgjort honom från sig själv och omgestaltat honom till en självständig romanfigur, till det yttre som till det inre.

Den lille mannen med de svarta, ofta brännande ögonen, det kortklippta svarta håret (jfr hundluggen, s. 12) och den nästan kvinnliga rösten (s. 6) liknar sannerligen inte Strindberg.²

¹ Jfr i synnerhet Torsten Ekelund, *Strindbergs »I havsbandet», Edda* 29, s. 113 ff. och Martin Lamm, *Minne av August Strindberg* 1, 453 ff.

² Strindberg citeras efter *Samlade skrifter*, av vilka »I havsbandet» utgör del 24.

Martin Lamm har (enligt Mortensen) med eftertryck hänvisat till att Strindberg för Borg i den estetiska vården om hans yttre apparition (s. 57 o. a.), i den noggranna inredningen av hans rum (s. 30 ff.), i de smakfullt utvalda föremålen för dagligt bruk (t. ex. vid frukosten i det fria s. 115 ff.) har tagit hjälten des Esseintes i Huysmans' *A rebours* till förebild och därigenom fjärrmat honom från sig själv.

Under det att i Strindbergs ungdom moderns inflytande före hennes död var av rätt avgörande betydelse, blir Borgs uppfostran helt och hållet ombesörjd av fadern, som vad beträffar ställning i samhället, bildning och världsåskådning är av helt annat slag än Strindbergs. Han tillhör »förtjänst»-adeln och gör själv en betydande insats vid byggandet av Göta kanal och de första järnvägarna. »Med militärens fysiska mod och beslutsamhet, den ekonomiskt oberoendes lugn och den hederliga mannens värdighet och självaktning företedde han en typ av högsta ordning, där skönhet och klokhet ingått en förening, som gav en måttfull harmonisk personlighet till resultat.» (s. 47). Visserligen orsakar den stora makt, han utövar, »benägenhet att överskatta sitt jag» (s. 46), en otrolig stegring av personlighetskänslan (s. 47), så att han betraktade sina underordnade »som tjänstgörande andar åt hans viljande stora hjärna» (s. 47). Tydligt vill Strindberg framställa det naturliga arvet från denne fader på en gång som begåvning och belastning. Dessutom blir han för sonen »en föregångsbild och en lärare, då modern tidigt avlidit» (s. 47). Till faderns lärdomar återkommer jag senare.

Genom ärvd förmögenhet är Borg ekonomiskt oberoende och kan tillfredsställa varje sin önskan, kan ge efter för varje infall. Detta kan man blott beteckna som en önskedröm hos Strindberg.

Strindberg utrustar Borg med rätt betydande själsliga anlag, men han har berövat sin romanfigur den vitalitet, den outtömliga livskraft och den starka livsvilja, som läto diktaren själv fram till hans 63 år uthärda otaliga kriser och oerhörda andliga ansträngningar.

I detta sammanhang är det också viktigt, att Borg blott är naturforskare, ej tillika diktare som Strindberg själv. Visserligen umgås Strindberg just på slutet av 80-talet redan allvarligt med planen på att uppge författarskapet och helt ägna sig åt vetenskapen.¹

Han tog verkligen detta steg, när han efter berlinprocessen mot »En dåres försvarstal» fick avsky för det litterära användandet av de intimaste mänskliga upplevelserna: »en stigande olust, han sedan länge märkt vid sitt författaryrke, växte nu till avsky. — Vilken sysselsättning: att sitta och flå sina medmänniskor och sedan bjuda ut skinnen med anspråk på att de skola köpa dem . . . Gå och spionera ut människornas hemligheter, förråda sin bästa väns födelsemärke, begagna sin hustru som vivisektionskanin, fara fram som en kroat, hugga ner, skända och bränna och sälja. Fy fan!» (37, s. 193). Därmed uppgav han emellertid den dagliga upplevelse av det poetiska skapandet, som annars skänkte honom högsta livsintensitet (38, s. 155 f.) och var nödvändig i hans andliga liv för att ge utlopp åt den lagrade energin och erfarenheten, för att åstadkomma en urladdning av den inre spänningen (38, s. 153). Hans uppgivande av författarskapet var början till infernokrisen, slutet inträdde, då han åter-

¹ Jfr brev till Ola Hansson 6 juli 89 och till Axel Strindberg 27 juli 89.

vände till sitt egentliga andliga hem, diktningen. Den vittomfattande parallellen mellan Borgs inre värld och Strindbergs under infernokrisen fordrar ingående behandling i annat sammanhang. I ett brev till Torsten Hedlund den 23 augusti 1895 säger Strindberg själv om »Inferno»: »Samma tema som 'I havsbandet', Individens undergång när han isolerar sig.» I »Inferno» nämner han »I havsbandet» i samtal med sin svärmor (28, s. 149): »Minns du hjälten i min roman 'I havsbandet', han som ömkligt omkommer på en ö mitt i havet . . .» Fiskeriinspektör Borg har i varje fall blott sin vetenskap, och detta band visar sig ej vara starkt nog att binda honom vid livet. Diktarna överleva alltid sina tragiska gestalters slut, emedan de genom skapandet befria sig från den upplevda sorgen. Ehuru de alltså nära sina gestalter med sitt eget hjärteblod, så att ett studium av förhållandet mellan biografi och verk är mycket givande, får man inte identifiera dem med varandra, om man vill vara helt rättvis mot det självständiga konstverkets struktur.

2.

Romanens handling är uppdelad på 14 kapitel, liksom handlingen i dramat »Till Damaskus I» i 14 scener (efter Kristi Passionsvägs 14 stationer), varvid det 7 kapitlet, ett av de längsta, behandlar höjdpunkten, Borgs förlovning med Maria. Till den tragiska utgången bidraga motsättningarna mellan Borg och omgivningen. Stor och avgörande står i bakgrunden motsättningen mellan honom och samhällets överklass, som han tillhör i kraft av börd, bildning och social ställning. Därtill kommer på den lilla klippön förhållandet till befolkningen, till kvinnokönet, förkroppsligat i Maria (och genom henne till modern och den unge assistenten Blom) och till den gamle skolkamraten, som hatar honom sedan 25 år tillbaka, predikanten Olsson; dessa förhållanden, som flätas samman och korsas varandra, fylla handlingen med en ständigt växande spänning, som urladdar sig i åtskilliga rätt dramatiska scener; boken skulle dock knappast låta sig dramatiseras utan att samtidigt förgrovas, då tonvikten för mycket ligger på det psykiska förloppet.

Motsättningen till invånarna på Österskär är saklig, emedan de mottaga den studerade fiskeriexperten, som skall »lära dem fiska», med misstroende och fientlighet. De avvisa alla hans bemödanden att med sina rika kunskaper komma dem till hjälp. Det kommer till öppen strid, när han beslagtar ett nät med enligt lag förbjudna maskor. De framgångar, som hans undersökningar vid fiskfångsten faktiskt ha, tillskriva de andra orsaker. Slutligen urartar fiendskapen till förföljelse och öppet hån, vari t. o. m. barnen delta. Men delvis beror denna utgång också på Borgs hållning. Han är från början medvetet avvisande, han visar redan vid överfarten från Dalarö »en sårande oemottaglighet» gentemot Vestmans skämt (s. 6), han undviker t. o. m. hans blickar: »det såg ut som om dessa ögon icke ville ta emot något från honom, som om de ville hålla sig rena från beröringen med något som kunde störa eller smutsa» (s. 9); han åberopar flera gånger högdraget sin ställning som kronans representant; när han talar till den upprörda befolkningen använder han en svårbegriplig kanslistil (s. 91 f.), som gör det omöjligt att utöva något infly-

tande på den. I den första karakteristiken av Borg nämner Strindberg bl. a. »en adel i tankesättet, som yttrade sig i undseende och tillgänglighet mot människorna» (s. 51). I sitt uppträdande gentemot skärgårdsbefolkningen visar Borg motsatsen; han vill visserligen öva välgärningar, men också hela tiden demonstrera sin andliga överlägsenhet. Spänningen mellan honom och folket på Österskär framträder alltså genast i kap. I, följer oroväckande hela berättelsen, bryter ut i öppen strid i fjärde och femte kap., förvandlar sig tidvis till en vidskeplig fruktan hos befolkningen, när han med hjälp av luftspeglingar »trollar fram» ett italienskt landskap, och behärskar helt de båda sista kapitlen.

Avgörande för hans öde är hans förhållande till kvinnokönet. Han är ingen »kvinnohatare», en förebråelse, som också hans far visar tillbaka (s. 50). Är det inte en försiktig antydning om de kommande händelserna, när Borg, då han första kvällen i fantasien pryder sitt otrivsamma rum, inte kan undvara det kvinnliga (s. 21)? »... och borta i soffhörnet sätta en liten kvinnofigur, sak samma vilken!» Borg behandlar Marias mor genomgående med aktning och sympati, hon har ett starkt inflytande på honom. Med sina förfinade sinnen är han också mycket mottaglig för tjuskraften hos Maria, som tillhör en typ, som han ständigt omedelbart reagerar för (s. 83). Kontakten med henne är snabbt åstadkommen (s. 85). Han upplever kvinnornas rörelser som musik: »När han följde med blickarna deras mjuka, men oregelmässiga rörelser, var det honom som om han hörde musik.» Detta skall vara mer än en vacker bild, intrycken skildras ingående (s. 89). Maria förmår honom att ej verkställa häktningen av den kvinna, som stått i spetsen för kvinnoupploppet, då man brutit sig in i ett rum och tagit åter det beslagtagna nätet: »han kände sin hand allt hårdare omslutas och slutligen tryckas mot en mjuk barm, hörde ord med smältande tonfall...» (s. 92). Han är en uppmärksam iakttagare av alla kvinnosjälen växlande yttringar, och Strindberg finner träffande språkliga uttryck för hans iakttagelser, t. ex. »Flickan, som uppmärksamt lyssnat till hans utbrott, betraktade hans ansikte oavbrutet, som om hon vänt sitt eget mot en eld för att värmas» (s. 109). Han ser henne ena dagen som en räddande moderlig ängel (s. 92), den andra som en käck pojkkattig segelkamrat (s. 106) och åter en annan gång som kokott (framför allt s. 182 ff.); hon tyckes honom vara skön och åtråvärd, men ofta i nästa ögonblick ful och frånstötande; han ser i hennes ansikte »en blivande häxfysionomi» (s. 90), »en rovfågelsprofil» (s. 199).

Förloppet av denna kärlekshistoria bestämmes tydligen delvis genom läggningen hos flickan, som predikanten Olsson rent ut kallar för sköka (s. 70, än en gång antytt s. 236 f.). Hon är helt sinnlighet och vill tillfredsställa sin drift, det är lösningen på hennes ekvation för att begagna Borgs uttryck (s. 63). Men Borg bekänner själv, att hans tidigare förbindelser med kvinnor också alltid varit av kort varaktighet (s. 94). En stor roll spelar här utan tvivel lärdomarna från fadern, som bl. a. uttalar den uppfattningen: »Fortplantningen vore endast för mindre andar, de större skulle leva i sina verk» (s. 51). Borg, sonen, utgår från detta »medvetande om mannens överlägsenhet över denna mellanform mellan man och barn» (s. 94). Denna uppfattning om kvinnans ställning mellan barn- dom eller ungdom och mannens mogna människotyp i den naturliga utvecklingshistorien träffade Strindberg första gången hos Schopen-

hauer¹ och gjorde den så småningom fullständigt till sin egen. Borg är alltså övertygad om den själsliga omogenheten inte blott hos denna kvinna utan hos kvinnorna över huvud taget.

Emedan han vet att han blott kan vinna Maria, om han närmar sig henne som tillbedjare, måste han klyva sig, föra ett dubbelliv och inta en fullkomligt konstruerad hållning gentemot henne. »Återstod honom endast göra sin person dubbel, klyva sig, skapa en personlighet, fattlig och tillgänglig för henne, spela en duperad älskare, lära sig beundra hennes underlägsenhet, vänja sig vid en roll, som hon ville ha den, och så i tysthet leva sitt andra halva liv i hemlighet och för sig själv, sova med ena ögat och hålla det andra öppet» (s. 103). Men han faller ofta ur denna roll; ty han måste dela med sig av sitt överflöd, han kan inte annat, han måste undervisa, och han gör det i en docerande ton, som förråder hans känsla av överlägsenhet. Därtill kommer att han ständigt planlägger och beräknar sitt uppträdande gentemot Maria lika noga som Johannes i Kierkegaards »Forførerens Dagbog». Visserligen förkastar Strindberg i »Tjänstekvinnans son» (18, s. 386) denna del av »Enten — Eller» i de skarpaste ordalag. Till att börja med närmar sig Borg inte alls Maria som förförare, utan med allvarliga borgerliga avsikter att gifta sig med henne. Han betar sig också efter förlovningen, tydligen under inflytande av borgerlig konventionalism, ytterst korrekt mot henne, ehuru han skildrar »den råa lustan . . . i glödande färger» för henne (s. 159), för att få henne ur hennes exalterade tillstånd efter undret och Olssons predikan (och driver henne genom sin återhållsamhet i armarna på den unge assistenten Blom, som gör ett mycket manligare intryck på henne); först vid slutet av äventyret löser han hennes ekvation och tillbringar en kärleksnatt med henne, innan han lämnar henne helt och hållet.

I samtalet mellan dem båda vid deras sista möte förekommer en bok (s. 211): »Ett ungt fruntimmers historia».² Borg återger innehållet: »Den handlar om den fria kärleken. Det är en ung vetenskapsman, som förlovar sig med en fördomsfri flicka. Och under det han är på expedition, skänker hon sig åt en artist för att sedan gifta sig med sin fästman.» Maria säger »Fy». Sedan gör hon ungefär detsamma som den unga flickan i romanen, hon ger sig åt Borg och förlovar sig sedan med Blom (s. 237). Vetenskapsmannens plats har utbytts, han är inte den bedragne äkta mannen, utan älskaren, ehuru Borgs återhållsamhet under förlovningstiden liknar den äkta mannens i den danska romanen. Strindberg tar upp den danska romanens motiv, för att till avslutning ge en förintande karakteristik av Marias typ, ger det alltså en helt borgerlig-moralisk utformning, under det att det ursprungligen gällde en studie i den kvinnliga kärlekens psykologi i motsats till den manligas, en studie, som ej är utan humor. I Strindbergs behandling framträder motsatsen mellan könen mycket hårdare och oförsonligare. De kallt rationalistiska beräkningar, som han ständigt anställer, äro släkt med Kierkegaards.

Borg räknar visserligen fullkomligt fel. Gentemot det andra könet står han främmande och utan omedelbar förståelse, ja när allt kommer omkring utan den goda viljan till mänsklig gemenskap. »Dessutom hade han,

¹ *Parerga und Paralipomena, Über die Weiber*, § 377.

² Jfr Erna Juel-Hansen, Holger Drachmanns syster, »*En ung Dames Historie*» 1888.

som ägde de högsta intellektuella njutningar . . ., icke hyst så livlig åtrå efter de lägre affektiva, icke åtrått att bli underlaget för en parasit, aldrig längtat att få föda konkurrenter, och hans starka jag hade upprest sig mot att bli medlet för en kvinna till hennes ätts fortplantning . . .» (s. 94). Här återvänder troget faderns ovan anförda uppfattning. Blott som ett svagare återljud av denna åsikt låter det, när också Maria sätter sig till motvärn mot att få barn: »att hon icke vill bli hans saknade livmoder eller bära hans arvtagare, som hon med livsfara skulle föda till världen åt honom» (s. 159). Nej, det är likgiltigt, av vad slag den kvinna är, som Borg möter på Österskär, det kan aldrig komma till en »intim, fullständig förening till själ och kropp» (s. 95), som han i tankarna längtat efter, hans andliga hållning gör det omöjligt. Hela skildringen av denna kärlek hos en man »med öppna ögon» är på denna tid ensam i sitt slag och allt annat än banal: han är fysiskt attraherad och vill binda sig för livet, men han är inte själsligt berusad, förståndet förblir helt klart, och ehuru han bemödar sig att omtolka eller bortförklara obehagliga intryck, saknas varje illusion. Finns det inte många män och kvinnor, som uppleva något liknande utan att våga bekänna det? Begreppet »kärlekshat» till betecknande av den ambivalenta upplevelsen i könsförhållandet fann Strindberg också hos Kierkegaard.¹

Kärleksäventyrets stora betydelse i romanen framgår av att skildringen därav upptar avsnittet från slutet av fjärde till slutet av tolfte kapitlet, efterverkningarna sträcka sig ända in i trettonde kapitlet; ty det var Borgs sista försök att genom kvinnan uppnå kontakt med tillvaron.

Mellan Borg och Olsson är en djup klyfta. Den blir synlig vid mötet på ön i dimman (kap. 9). Det hat, som Olsson i 25 år hyst till skolkamraten på grund av några obetänksamma ord från denne, får en dålig förklaring, ty han säger själv: »jag fick aldrig någon bättre plats. Mitt yttre, mitt tal, mina fasoner lågo emot mig.» Borgs yttrande är alltså på intet sätt den egentliga orsaken till hans olycka. Men inte ens vänliga handlingar från den ena eller andra parten kunna slå någon bärkraftig bro mellan dem. I kap. 10 får Borg ett besök av skolkamraten, ger honom kinin och råder honom att sätta upp en handelsbod, gör honom alltså tjänster (s. 187 ff.); i sista kapitlet besöker Olsson den sjuke och uppfyller hans önskingar att berätta en saga och t. o. m. be ett fadervår med honom, men lämnar sedan upprörd Kristusförsmädaren i sticket (s. 236 ff.). Nej den överkänslige naturforskaren och den primitive lekmanpredikanten äro alltför olika till anlag, utveckling och livsuppfattning för att verkligen kunna komma varandra närmare, de måste förbli motståndare in i det sista.

Slutligen återstår Borgs förhållande till de högre samhällskretsarna. I ca: a tio år, ungefär under tiden 1877–1886, står samhällskritiken i förgrunden inom Strindbergs litterära arbete. Sedan bli problemen mellan enskilda människor hans diktningens huvudmotiv, framför allt »hjärnornas kamp»; i »I havsbandet» den högst utvecklade cerebrala människotypens undergång i kamp med massan av »små» i högre och lägre samhällsställning. Naturforskaren Borgs lidandeshistoria i samhället är utan tvivel en

¹ »*Enten* — *Eller*», s. 101: »Elskovs-Had, en blandet, men dog malmlfuld tonende Lidenskab.»

parallell till Strindbergs egen och hans kulturhistoriska arbetens. Man måste emellertid också i detta sammanhang tänka på den behandling, som vederfors Strindbergs geniala ungdomsverk »Mäster Olof». När detta kom i Ludvig Josephssons händer, skrev han, »att jag på många år ej läst ett drama, som på mig gjort ett så överväldigande intryck. Jag förklarar också rent ut, att det skall ha varit den kortsyntaste, okonstnärligaste och mest osvenska teaterstyrelse, som refuserat detta stycke till spelning. Det är i allo så ojämförligt mycket bättre och storslagnare än det omarbetade stycket . . .»¹ 1887 utkom Personnes stridsskrift mot Strindbergs-litteraturen. Det följde under många år en reaktionär period i Sveriges offentliga liv, som (trots Karl Ottos outtröttliga insats) gjorde det verkligt svårt för förlaget Bonnier, att utge Strindbergs verk.² Det rörde sig om en bojkott mot Strindbergs böcker, som berövade honom ett välförtjänt större ekonomiskt utbyte också av hans bästa verk. Framdrar man till jämförelse med Borgs vetenskapliga arbeten endast Strindbergs kulturhistoriska, kommer Strindbergs hållning i falsk belysning, tar man emellertid vederbörlig hänsyn till de anförda förhållandena på det litterära området, framstå Strindbergs angrepp i detta verk som mycket tama. Han gör endast det uttalandet, att i samhällets överskikt medelmåttor samla sig, som ej låta en verkligt skapande kraft komma fram (45, s. 224). Redan Borgs fader hörde till de kloka »still i landet» (s. 45), sonen drar sig helt tillbaka. Han kan ej leva i samhället, och antar därför gärna platsen på Österskär; ett tredagars uppehåll på Dalarö bekräftar blott hans tidigare erfarenheter och driver honom till beslutet att också stanna över vintern på sin ö. Han fruktar, att man på grund av hans geniala idéer och förslag troligen skulle spärra in honom på dårhus, eller i varje fall socialt göra honom till en död man (s. 220).

Av de uttalanden, som göras om staten, må här endast framhävas två kategorier. Borg visar sig (liksom Strindberg) vara motståndare till krig och militarism. »Fadern tillhörde en . . . adessläkt, som genom borgerliga förtjänster vid upphjälpan det av bergshanteringen och icke genom tvetydiga krigarbragder, vunna med hjälp av naturslumpar eller fiendens felsteg, belönad med adessköld . . .» (s. 45 f.). Kanonbåten betraktar han visserligen som ett skydd mot massan, men även som »en kvarleva av det stats-system, som övade våld på andarne med komprimerad gas och bessemery-cylinder» (s. 72). Borg är motståndare till valdemokratien, genom vilken Sverige råkat under ett bondeherravälde; han vill ersätta den med en representation av alla stånd (ordnade i 7 klasser) med endast rådgivande funktion, under det att den egentliga statsledningen skulle handhas av ett råd av fackmän inom statsvetenskapen, en idé, som Strindberg tillägnat sig ur Quidings system.³ Föraktare av den härskande överklassen, är Borg samtidigt antisocialistiskt och antidemokratiskt inställd; och hans förakt för massan i de lägre samhällsskikten (pöbeln) framkommer i talrika häftiga utfall; hans hållning gentemot öbefolkningen är alltså blott ett specialfall av hans allmänna uppfattning. Varken uppåt eller nedåt har han stöd hos något socialt skikt.

¹ Yngve Hedvall, *Strindberg på Stockholmsscenen*, Stockholm 1927, s. 31.

² Jfr Karl Otto Bonnier, *Bonniers 4*, i synnerhet s. 104 ff.

³ Nils Nilsson Arbetskarl, *Slutlikvid med Sveriges lag 1*, 1871 s. 176 ff.

3.

I vart och ett av de fyra hänseenden, som behandlats, är det tydligt, att de förhandenvarande motsättningarna skärpas genom den andliga hållning, som Borg dels ärvt efter sin far, dels förvärvat från honom i ungdomen. Därför måste hans världs- och livsåskådning nu dras in i centrum för undersökningen.

I det att Strindberg påstår om fadern: »Genom universitetsstudier hade fadern kommit in på unghегelianernas panteism» (s. 45), förråder han sin bristfälliga filosofiska skolning. Ty från Hegels »Phänomenologie des Geistes» för ingen väg till panteismen, till Spinozas formel »deus sive natura». Vill man lära känna världsåskådningen hos en skandinav i förra hälften av 1800-talet, som är förtrogen med tysk filosofi och tillika en betydande naturforskare och tekniker som den äldre Borg, kan man gå till H. C. Örstedes »Aanden i Naturen» (1850). Han betraktar naturlagarna som Guds tankar, avvisar Guds personliga godtyckliga ingripande i skeendet här på jorden men försöker (så gott det går) förena den traditionella bibeltron med dessa åsikter. Borg lär sin son »det intima sammanhanget mellan människan och den övriga skapelsen, där visserligen människan på sin planet stod högst, men ändock fortfor att stå mitt i, själv kunnande i viss mån modifiera verkningarna av naturkrafterna, men ändock förblev regerad av dem» (s. 47). Men han utmönstrar kristendomen: »borttog . . . kristendomens stormansmani, fruktan för det okända, döden och Gud . . .» (s. 48). Sonen väljer som studieriktning naturvetenskapen, »den minst förödmjukande av alla, emedan åsikter spelade mindre roll än samling av material» (s. 57), och gör den till grundval för hela sin världs- och livsåskådning.

Dess kärna är utan tvivel evolutionsläran, gärna kallad Darwinismen, ehuru den ju är mycket äldre än Darwin. Emedan detaljer i den darwinska läran senare modifierats, har det nästan blivit en modesak, att tala föraktfullt om utvecklingsläran som en föråldrad och övervunnen uppfattning. I själva verket är i dag vetenskapligt arbete både på natur- och kulturvetenskapligt område omöjligt utan evolutionen som grundval. För att blott taga ett det mest övertygande exempel, är atomfysikens världs-historiskt betydelsefulla resultat, sprängningen av atomkärnan, ett återförande av de i de utvecklade grundämnena bundna elementära krafterna till det tillstånd, i vilket de existera i solenergin, alltså en seger för evolutionärt tänkande.

Strindberg uppfyller sitt verk »I havsbandet» från pärm till pärm med evolutionära element. Skildringen av skärgårdslandskapet vinner sina stora tids- och rumsperspektiv, skildringen av djur- och växtvärlden får djup och liv genom utvecklingshistoriska betraktelser. Skärgårdsbefolkningens efterblivenhet härledes ur det historiska skeendet som ett utvecklingsstadium. Kvinnans ställning i förhållande till männen uppfattas (som ovan visats) som naturenlig efterblivenhet i utvecklingen. Den mogna mannen, vars stora hjärna har upphöjts till härskande organ över alla lägre själsliga funktioner, blir ständigt prisad som förnämsta ledet i »den naturliga skapelsehistoriens» (Haeckel) kedja. Människans inre liv är i stor utsträckning underkastat naturlagarna, från vilkas tvång blott stora hjärnans arbete befriar intill en viss gräns. Från naturvetenskap och teknik

hämtar Strindberg till större delen sitt diktverks yppiga rikedom på bilder och jämförelser. Detta får just därigenom sin egendomliga stilistiska prägel, som ej heller återkommer i hans egen diktning. I det att han på detta sätt flätar in sin på vetenskaplig grund vilande världs- och livs-åskådning i sitt verk, höjer han det högt över en vanlig roman om en rikt begåvad människas undergång till en programmatisk bekännelsebok, som bör värderas högt ej blott som tidsdokument. Ty motsättningen mellan den framåtskridande naturvetenskapen, som ständigt på ett djupt ingripande sätt förvandlar världsbilden, och religionernas genom tradition stelnade former är ju för hela mänskligheten ett olöst problem av allra första ordningen. I Skandinavien har sedan publicerandet av »I havsbandet» endast en författare av betydelse gjort den naturvetenskapliga världsbilden till underlag för nästan hela sitt verk, nämligen nobelpristagaren 1944, Johannes V. Jensen. Detta gäller också en stor del av hans rent litterära produktion framför allt »Den lange Rejse» och berättelserna i »Myther».

Strindberg hade redan tidigare bekänt sig till ateismen, t. ex. i fabeln »Huru prästen, som trodde på Gud, blev omvänd genom biens klyftighet och dör, i skötet av sin familj, i den sanna ateistiska tron» (1885). I denna tro försöker Borg införa sin nya bekantskap på den första segelturen. Utgående från uppfinningen av seglet, säger han: »Är det då underligt, om människan skapat Gud utav sitt beläte, slutande från sin sinnrikhet till en ändå sinnrikare?» (s. 109). På Marias direkta fråga: »Ni tror bestämt inte på Gud?» svarar han utan tvekan: »Nej, det gör jag inte.» Faderns lärdomar ha alltså gjort verkan. Han behöver inte som de svaga kristna »en stödjepunkt utom sig i Gud» (s. 55). Gudsiden behandlas alltså som fiktion, t. ex. »en salighet, som måste likna en supponerad, medveten skapares, som vetat, vad han gjort» (s. 42), eller vid mötet med predikanten: »han intogs av en viss aktning för denne man, som kunde vara ensam med en fiktion» (s. 167). Borg, som står i spånt förhållande till hela världen, saknar alltså även det stöd, som andra äga i tron på en fader i himmelen.

Förenlig med den naturvetenskapliga världsbilden är tron på en fortskridande utveckling av formerna för den mänskliga samlevnaden här på jorden, exempelvis fram mot socialism och nationernas förbund, en tro som Strindberg tidigare själv omfattade (t. ex. i »Utopier i verkligheten»). På slutet av åttio-talet har Strindberg emellertid avlägsnat sig långt bort från denna ståndpunkt. Under starkt inflytande av Nietzsche, förknippar han med sin nya tro två element, som ej nödvändigt höra samman därmed. En ortodox tro på Bibelns ord är ej förenlig med den naturvetenskapliga världsbilden, men väl respekt för Jesus från Nazareth's gestalt och för hans budskap om människokärleken. I »I havsbandet» finna vi de häftigaste utfall mot honom och hans lära, som blott har värde för de »små», inte för de »stora». De »stora» äro just de högst utvecklade människorna som Borg själv.

4.

Från alla sidor hänvisas man till Borgs höga uppskattning av sig själv som till bokens egentliga centralpunkt. Det har fastslagits, att den typ, som Borg företräder, ej får likställas med Nietzsches övermänniska.

Strindberg förklarar senare en gång, att han aldrig läst Nietzsches huvudverk »Also sprach Zarathustra», som ju predikar läran om övermänniskan (jfr 54, s. 324). Det bör tagas cum grano salis; (ty i brevet till Ola Hansson den 22 aug. 1890 heter det: »Därjämte vill han på mitt ord ge ut Zarathustra, som han läst i, ej begripit, men av mig fått vederbörlig förklaring.»). Den djupgående skillnaden mellan Nietzsches övermänniska (i »Zarathustra») och Strindbergs prisade människotyp ligger ej blott i de eller de egenskaperna. Övermänniskan är dionysisk, andligen berusad och bevingad, hon älskar livet över alla gränser, älskar dans och skratt vid sidan av tänkande djupsinne. Borg är hjärnmänniska, tung, skolmästaraktig, han saknar varje spår av lätt, rörlig munterhet. Men Nietzsches »övermänniska» i »Zarathustra» är över huvud taget ej någon verklighet, utan en idé, det fjärran målet för en längtansfylld strävan, en människans oändliga uppgift utöver hennes egen begränsning. Strindberg är trots alla ansträngningar andligen fullkomligt bunden vid den själsliga och sinnliga erfarenhetens värld och helt ur stånd att binda sig vid en så högtflygande idé för att passa in den i sin världs- och livsåskådning som en sporrande förpliktelse. Han framställer den verkliga människan Borg som utvecklingens högsta typ.

Borg är högt begåvad, men inte »stark». Därvid tänker jag ej blott på hans dekadens, som Strindberg ju ingående skildrar och söker förklara genom den stegrade aktiviteten vid övervinnandet av den tryckande traditionen i den egna hjärnan. Gentemot kvinnökönet visar Borg sig vara svag, också gentemot Marias mor, som länge leder honom, som hon vill. Väsentligare är: en människa med verklig andlig överlägsenhet behöver ej göra så mycket väsen av den och ständigt låta den bekräftas utifrån; hon sköter lugnt sitt arbete, låter sina prestationer tala för sig själva och är enkelt mänsklig i sitt umgänge med människorna, som inte så smärtsamt kunna störa och utöva inflytande på hennes inre värld som fallet är med Borg. Den självöverskattning, den stegring av självkänslan, som är utmärkande för båda, far och son, är intet kännetecken på en stark överlägsen ande, ehuru många överkänsliga, högt begåvade, skapande människor känna till den. Den växer hos båda, ehuru de äro ateister, till en känsla av likhet med Gud: »Allting började hägra i fågelperspektiv: länderna blevo kartor och människor tennsoldater; när topografen på några veckor lät verkställa en nivellering av en höjd, som årtusenden skulle behövt att denudera, kände han något av en skapare i sig: lät han spränga tunnlar, flytta sandåsar ut i sjöar, grunda upp träsk, undgick han icke förnimmelsen av att ha tagit jordkulans nydaning om händer . . .» (s. 47). Det är fadern. På liknande sätt går det för sonen. Vid förarbetena för den italienska ön: »han . . . kände något av Titan, som stormade skapelsen, korrigerade upphovsmannens kråkfötter, vrickade på jordaxeln så att söder kom liten smula åt norr» (s. 130). Vid arbetet att bringa ordning i naturvetenskapernas resultat: »denna sysselsättning väckte hos honom föreställningen om att han var den verkliga ordnaren av kaos, som skilde ljus och mörker, och att kaos upphörde först med uppkomsten av det urskiljande medvetenhetsorgan. . . Han berusade sig vid denna tanke, kände huru hans jag växte . . .» (s. 134). I kap. 14 sysslar Borg med planer, som likna faderns arbete och fullständigt skola förändra Sverige, den svenska nationalkaraktären, ja Europas utseende (genom återinfö-

rande av den katolska tron). Också han leker »skapare». Denna självöverskattning är det som skärper alla de motsättningar, i vilka Borg lever, och mången gång ställer honom i en litet löjlig dager, i synnerhet när självberöm kommer till som t. ex.: »Jag arbetar fort som tjugo tack vare min ovanliga intelligens» (s. 119). Strindberg ville skildra en högt begåvad människas tragiska undergång: det har under hans händer blivit den kraftigt stegrade, en smula sjukliga individualismens tragedi, den individualism, som är så rikt och mångskiftande representerad i den tidens (och även i andra tiders) borgerliga societet. De sista hundra årens borgerliga europeiska litteratur är rik på sådana typer.

5.

Men kännedomen om Borgs avhängighet av den omgivning, från vilken han härstammar, utesluter ej medkänslan med hans öde, vars obönhörlighet tydligt framstår för oss. De motsättningar han råkar i, driva honom ständigt tillbaka inom sig själv och föra honom in i ensamheten. Isoleringens faror känner Borg väl och skapar bilder för den, som han hämtar från elektrotekniken: »Mänskligheten var ju ett stort elektriskt batteri av många elementer, och det element, som isolerades, förlorade straxt sin kraft. Den med koppartråd överspunna trådrullen var ju lam i samma ögonblick den mjuka järnstången togs ur, och han var på väg att bli lam, sedan hans järnstång blivit stålhardad» (s. 223). Dramatikern Strindberg upplever ju tillvaron huvudsakligen som kamp. Men ett av de mest betydande motiven i hans diktning är dock ensamheten, från Thorfinns monolog »Ensam» i »Den Fredlöse» (1, s. 237 f.) till jägarn i »Stora landsvägen», som vandrar ensam från station till station. De huvudverk som behandla denna själsliga erfarenhet äro »I havsbandet», »Inferno» och »Ensam». Liksom allt själsligt hos Strindberg har två poler, liksom hans förhållande till kvinnorna t. ex. döljer kärlek och hat i en oupplöslig förbindelse, omspänner också ensamheten två varandra fullständigt motsatta upplevelser. Den kan bli det nödvändiga skyddande höljet om självbesinning och självkännedom, den kan bli till den ohyggliga isolering, som för ända till den avgrund, där vansinne och självmord ligga på lur. I »Ensam» ligger vikten på den ensamhet, som blir till verksamhet, ehuru inte »långa tunga kvällar» saknas (38, s. 189, diktecykeln 37, s. 126 ff.), i »Inferno» är isoleringen förhärskande, dock ej utan lyckliga perioder av andligt arbete (28, s. 33), i »I havsbandet» uppleva vi övergången från skapande ensamhet till isolering, som leder till förfall och driver till frivillig död. »Inferno» och »Ensam» äro delar av Strindbergs autobiografi, blott »I havsbandet» är diktning; där är verklighetens växling mellan båda sätten att uppleva ensamheten förvandlad till ensidig tragik, »livet» är stiliserat och format. I konstverket gälla andra lagar än i biografien. Ensamhetens ambivalens, å ena sidan den för produktivt konstnärligt arbete nödvändiga ensamheten, å andra sidan den farliga isoleringen, ej långt borta från avgrunden, är ett ständigt återkommande problem just för den högt begåvade människan och är alltså ett litterärt motiv av största allmänmänskliga betydelse, då det gäller skapande andar.

Trots de talrika dramatiska elementen i »I havsbandet» inta skildringarna av Borgs ensamhet ett mycket stort rum, och de höra till de intres-

santaste och vackraste i denna bok. Dessa skildringar göra det fullt klart för läsaren, att denna högt begåvade människa verkligen inte känner till någon ledsnad, inte behöver något tidsfördriv, utan tvärtom helt fyller varje ögonblick med upplevelser, erfarenheter, reflexioner och andligt arbete. Framställningen av omgivningen är till största delen förknippad med dessa skildringar av Borgs produktiva ensamhet; ty det är ju han som upplever den så intensivt med alla sinnen och en mottaglig själ, förbinder den med otaliga associationer och på det viset mångfaldigar dess omedelbara tillvaro. Ett exempel: han stiger upp på öns högsta plats. »Där lade han sig på rygg och såg uppåt i rymden. Nu, när ögat icke kunde uppfånga något, varken av landet eller vatten, utan han endast såg den blåa kupan över sig, då kände han sig fri, isolerad som en kosmisk flisa, svävande i etern, endast lydande tyngdlag och gravitation. Han var fullkomligt ensam på jordkulan, föreföll det honom, och jorden var endast ett fordon, på vilket han åkte genom jordbanan, och han hörde i vindens svaga sus endast det luftdrag, som planetens fart genom etern måste framkalla, och i vågens dån förnam han det skvalp, som vätskan måste råka i, när den stora vattenbehållaren rullade kring sin axel. All påminnelse om medmänniskor, samhälle, lag, sed hade blåst bort, när han icke såg ett enda kroppsligt fragment av den jord, vid vilken han var bunden, och han lät sina tankar löpa som lössläppta kalvar, kesande över alla stängsel, alla hänsyn; och därmed berusade han sig ända till bedövning . . .» (s. 29).

Borg finner i omgivningen symboler för sin lyckliggörande ensamhetsupplevelse. T. ex. ser han, då han seglar förbi, på ett rödaktigt skär »en hundraårig rönn, ensam, mossbelupen, vresig . . . Den ensamma rönnen stod på en gräsmatta av några kvadratalnar och såg så ensam ut, men så ovanligt stark av brist på medtävlare och bättre trotsande storm, salt och köld än avundsjuka likars kiv om jordsmulorna. Han erfor en dragning till den ensamma åldringen och längtade ett övergående ögonblick få slå upp en hydda vid dess stam . . .» (s. 76). Den skapande ensamheten är framför allt framställd i kap. 2-4.

Till symbol blir också bojen, som varnande tjuter i dimman framför en klippa. »Han avundades denna ensling, som fick ligga fjättrad vid en bottenklippan mitt i havet och ryta i kapp med vind och våg: dagar och nätter, så att det hördes milar omkring, vara den förste, som hälsade främlingen välkommen till hans land, få stöna fram sin smärta och höras» (s. 163). Här blandas redan klagan i skildringen av ensamheten.

Strindberg lägger ned mycken noggrann möda på att framställa, hur Borg ständigt efter samvaron med Maria flyr till ensamheten för att vila ut, återfinna sig själv, åter bringa reda i sitt inre och rena sig från det grumliga, förvirrade tillflödet från detta främmande, lägre väsen (framför allt kap. 9). Det ger denna kärlekshistoria sin särskilda prägel.

Gripande skildrar Strindberg Borgs fortskridande förfall i ensamheten på Österskär, som han döpt till »världens ända» (s. 26), i åsynen av Östersjön, som han kallat »den stora ensligheten» (s. 67), bland den fientliga befolkningen (kap. 13 och 14). Också här finner Strindberg starkt verkande symboler för Borgs önskan om en fast hållpunkt och hans längtan efter mänsklig närhet. Han har en dröm, »huru han varit ett strandat fartyg, som kastats på vågorna mellan luft och vatten, tills han slutligen

kände ankarkättingens ryckning och erfor ett lugn, som om förbindelsen med fasta jorden återknutits» (s. 236). Han trycker utan att öppna ögonen den fasta hand, som håller hans, det är predikantens, som besöker den sjuke. »... kvinnan är mannens rötter i jorden», säger han till predikanten, och »utan rot kunna vi icke växa och blomma» (s. 236).

Borgs fullkomliga hållningslöshet i isoleringen blir tydlig, i det att han klamrar sig fast vid de traditionella orden i Fader vår, som miljoner gånger tillgripits av människor i nöd, fastän han ej tror på Gud och där-efter slungar de vildaste hädelser mot Jesus. Det är ett »återfall», här av en sjuk, mot barndomen tillbakasjunkande själ, så som J. P. Jacobsen hade skildrat det i »Niels Lyhne», 1880, Strindberg själv i »Mystik tills vidare» (22, s. 176 ff.); han undersöker mera djupgående än Jacobsen den »mystiska» d. v. s. tills vidare oförklarliga omständigheten, att användandet av bönen kan vara verksamt (i detta fall lugnande), även utan tro på Gud: »Orden, de gamla, väcka minnen och giva krafter, samma krafter, som de fordom gävo den jaglöse, vilken sökte Gud utanför sig.» Borg tillgriper från naturvetenskap och teknik en rad bilder för Gud, som alla ha samma betydelse som den därtill knutna bönen »om den fasta punkten utom mig, ty jag är alldeles lös.»

Den ensamme, som redan blivit en smula virrig, samlar ihop 5 dockor, som härstamma från ett skeppsbrott och inför hans ögon spolas upp på stranden. Han bäddar åt dem på sin egen säng och lägger sig själv att sova på golvet (s. 239 ff.). Väckt av tjänstflickan och inbjuden till julgröt, fattar han i ett ljust ögonblick beslutet att lämna livet och seglar ensam mot döden. Detta slut på romanen, tillika slutet på ett i grund förstört människoliv, åskådliggör i en storartad bild Borgs absoluta isolering från människovärlden och erinrar därigenom om Brands död i iskyrkan. Ibsens verk har ju gjort ett synnerligen starkt intryck på den unge Strindberg (18, s. 355 f.) och verkat medbestämmande på hans hållning som hårdnackad sanningssökare och samhällskritiker. I brevet till Ola Hansson den 12 maj 1891 kallar han ännu Ibsen »Mitt ungdomsideal». Men vid en mer djupgående jämförelse framträder samma totala olikhet mellan Brand och Borg som vid jämförelsen mellan Werther och Borg. Brand är en hård viljemänniska, som fullföljer sitt etiska krav: »Allt eller intet», fastän vägen går över döda kroppar och mot den egna döden. Mitt på hans väg och i iskyrkan mötes han av det religiösa budskapet: »Gud är deus caritatis.» Emedan det rör sig om ett rent andligt problem, kunde Ibsen säga, att han också hade kunnat framställa denna syllogism i en annan gestalt än prästen Brand. I »I havsbandet» har själva den fortskridande isoleringens psykiska förlopp blivit huvudmotivet, som allt grupperar sig omkring.

6.

Det är inte svårt att upptäcka enstaka felaktigheter i Strindbergs »I havsbandet».¹ Jag skulle blott vilja lämna tre exempel:

När Borg på den ensamma ön söker i dimman efter den, som suttit i den andra båten, heter det: »När han, efter att ha ropat an flera gånger utan att få svar, slutligen insåg, att han måste lämna båtarna för att

¹ Jfr t. ex. Sten Selander, *Strindberg som fiskerintendent, Stockholms Tidningen* 8 april 1928.

infånga den hemlighetsfulle, gick han ner i båtarna, tog av rorkultarna för att göra varje flykt omöjlig, och så gav han sig in i dimman igen» (s. 165). När emellertid praktikanten sedan slutar samtalet mellan dem efter sitt häftiga utbrott, »vände han ryggen till och gick ner till sin båt» (s. 170). Borg stannar kvar och ser den andres båt segla bort. Att han hade gjort avfärden omöjlig, är glömt.

I kap. 12 sänder Borg ett brev till Marias mor, i vilket han slår upp förlovingen och bifogar ringen. »När han förseglat brevet, visslade han på sin ordonnans, lämnade skrivelsen med tillsägelse, att den skulle bäras ner till kammarrådinnan» (s. 205). Om denna ordonnans talas aldrig i boken vare sig tidigare eller senare, han lever blott i denna enda mening. Att han verkligen existerar utan att man lägger märke till honom, är fullkomligt omöjligt i betraktande av de begränsade förhållandena på den lilla klippön.

Efter det att Maria, assistent Blom och modern ha rest, »tog han fatt på en äldre plan till utforskandet av Europas nuvarande etnografi, med inbesparande av alla lönlösa resor». Han sänder cirkulär till »hattmakare, skjort- och strumpfabrikörer i Europas förnämsta städer med anhållan om uppgift för de mått, vilka mest gingo i handeln . . .», vidare till »såväl de största som de minsta bokhandlare i Europas huvud- och småstäder, med anhållan om fotografier av alla slag till högsta pris mot postförskott . . . När han slutat detta arbete, var det middag» (s. 215 f.). Vestman säger: »i dag skrev han väl sina hundra brev, som skulle med posten» (s. 218). Bortsett från det diletantiska i denna etnografiska »forskning», skulle det uppenbarligen fordras många tusen brev enbart till bokhandlarna och arbetet därför ta mycket mer tid i anspråk än en halv dag.

Dessa fel höra samman med Strindbergs sätt att arbeta, som liknar en urladdning, ungefär som när en överhettad ångpannas ventil öppnas. De förekomma också i textens ordalydelse. Jag anför tre exempel, som stamma från manuskriptet.

s. 20: »Det vita, det formlösa, det färglösa intet i väggarnes kalkstrykning tvingade fram en bilddrift, som vildens grotta eller lövhydda aldrig frammanat, som skogen med dess alltid växlande färger och rörliga konturer gjort *oumbärlig*, en drift, som icke slätten, icke heden med luftens rika färgspel eller det aldrig tröttande havet pressat fram.» — Det måste heta *umbärlig*.

s. 21: »och mellan vindstötarna såsom pukslagen i orkestern slå de stora brottsjöarne dovt mot de urholkade klipporna ute på skärets södra udde.» — Det fattas något, efter vindstöterna *hörde han*, eller något liknande.

s. 219 f.: »Och själva faran hade sitt behag . . . För övrigt var faran härute bland vildarne *icke mindre* än däruppe i de kretsar, han nyss lämnat och där makten att tillfoga verklig skada var större.» — Det måste heta *mindre*; det som följer till . . . »domsrätt utan vad» skildrar med eftertryck den större faran.

Bokens enhetlighet blir emellertid ej lidande på dessa och andra smärre felaktigheter. Som Strindberg har skrivit de första sju kapitlen maj-november 1889 och de övriga april-juni 1890 ligger ju den möjligheten nära till hands, att planen och huvudpersonen skulle uppvisa brist på konsekvens. Detta antyder Torsten Eklund i sin ovannämnda uppsats (s. 127, anmärkning 1, andra stycket): »Axel Borg skall ju vara ett idealporträtt i övermänniskoteoriens anda.» När skulle Strindberg någonsin

ha ställt en mänsklig idealgestalt i medelpunkten av ett diktverk? Nej han skapar alltid kämpande, stridande och framför allt lidande människor! Det gäller för Borg från början av handlingen i romanen »I havsbandet». Däri råder det alltså inte någon motsättning.

I mitten av boken äger Borgs förlovning med Maria rum. Tidigare har emellertid huvudpersonen redan karakteriserats så uttömmande i sin inställning till över- och underklass och till kvinnokönet, i sin överkänslighet, sin världsåskådning och sin självöverskattning, att man vet, att försöket att binda sig vid tillvaron genom en kvinna måste misslyckas. I andra delen tillkommer blott ytterligare predikantens hat. Borgs undergång, vars orsaker ligga mer hos honom själv än i omständigheterna, kan därför förutses redan i första delen, emedan han ej kan undgå isoleringen. Jag kan ej heller dela Martin Lamms mening, att naturskildringen i andra delen skulle vara mindre frisk och mera tyngd av vetenskaplig barlast än i första delen. I kap. 9 står ändå skildringen av seglatsen i dimman, som väl tål jämförelsen med motsvarande skildring i kap. 1. Också de mindre landskapsskildringarna i kap. 11 (s. 98) och i kap. 14 (s. 239 f.) äro enkla; däremot är den stora landskapsskildringen i kap. 3 alltigenom uppfylld av vetenskapliga element. Den olikhet i stämning mellan de båda delarna, som man kan lägga märke till, sammanhänger med att andra delen framställer Borgs tilltagande isolering, hans väg nedåt och hans undergång. Jag anser alltså »I havsbandet» vara ett till innehåll och form enhetligt konstverk.

Ja, också vad formen beträffar.

Analysen av språkformen bekräftar denna uppfattning. Dess grundval är som i Strindbergs flesta episka verk intensiteten i framställningen av en individuell verklighet, ett subjektivt uppfattat stycke av världen. Skildringen utgöres av fyra huvudbeståndsdelar: 1. den intensiva naturskildringen (landskap, växter, djur) med många hundra detaljer, 2. den intensiva människoskildringen med ett överflöd av sinnligt förnimbara drag och en rikedom på själsliga tillstånd och processer, 3. den livliga dialogen, full av skarpa repliker, vilkas anförandeverb starkt varieras och nästan alltid äro förbundna med inblickar i den talandes psyke, och 4. de hektiskt fortlöpande intensiva reflexionerna (huvudsakligen Borgs) beträffande de sinnliga och själsliga erfarenheterna. Det som emellertid ger detta verk dess särprägel, är den rikedom på bilder, jämförelser och idé-associationer, som till största delen hämtats från naturvetenskap och teknik, från den realistiska hjärnmänniskan Borgs värld, mannen, som vågar trotsa den religiösa traditionen. Dessutom finnas andra stilformer: antropomorfisering av växter, djur, naturkrafter och livlösa föremål, retoriska stegringar, främst i Borgs reflexioner, liksom (för det mesta tvåledad) parallellism av satsdelar och satser, dessutom uppräknningar, antiteser, vidare stavrim och upprepning av stavelser och ord. Men avgörande är anhopningen av det ofta brett upplagda bildspråket. Strindberg talar om »Renaissans-stil» (brev till Karl Otto Bonnier, 1 juni 1890, 24, s. 247), varvid han väl tänker på Heidenstams lilla programskrift, »Renaissans», hösten 1889. Man är snarare böjd att kalla denna stil barock. Denna stils exponenter äro fördelade över bokens båda hälfter, med någon övervikt för den förra, där det gäller att framställa världs- och livsåskådningen. Den förra delen omfattar 150 sidor, den senare 93 (3 : 2); av de c:a 270

jämförelserna och bilderna på naturvetenskaplig grundval stå c:a 180 i första hälften, c:a 90 i senare (2:1).

Med sin roman »Tschandala», som trycktes i Danmark, är Strindberg synnerligen missbelåten: »en dålig bok, en tråkig bok! Vore den ogjord» (brev till Ola Hansson den 2 april 1889). Han tycker således *inte* om varje färdigt verk. Men hans brev efter fullbordandet av »I havsbandet» äro under lång tid fulla av övertygelsen, att han utfört ett storartat diktverk. Så t. ex. skriver han till Ola Hansson: »Nu är min roman färdig och avlämnad. 350 sidor! En idéroman (icke folkliv), spelande vid havet. Den starka individens förföljande av de små, som instinktivt hata de starka. Ensam, förföljd uppifrån och nerifrån, går hans själ under och sönder bit för bit. — Jag tycker själv den är grandios, i stor stil, i aristokratisk modern anda . . .» (13 juni 1890). Ännu i ett brev till Carl Larsson den 26 januari 1894 kallar han »I havsbandet» ett mästerverk.

Jag bortser absolut ej från att ett verks tillkomst ur biografiska element och litterära inflytelser är en viktig och givande uppgift för den litteraturhistoriska forskningen. Men denna får ej stanna därvid, utan måste också gå vidare till en speciell, djupgående undersökning av det färdiga diktverket, som visar författarens syntetiska arbete, hans kunnande, hans konst. Forskningen råkar annars lätt i fara ej blott att försumma det färdiga diktverkets struktur, utan också att på ett otillåtet sätt förenkla hela det föreliggande problemet.

Hos Strindberg kan man tydligt urskilja *tre* kraftfält:

Det första är hans *personlighet*, till sitt väsen överkänslig och lätt upprörd, full av motsägelser och spänningar, så att varje större verk liknar en urladdning.

Det andra är *tidsproblemens malström*, i vilken Strindberg driver, lätt att påverka, men dock väljande och vrakande, så att kärnan blir självständig.

Det tredje är hans *skapande*. Som författare har han klart för sig, att ett verk endast har berättigande om det är fullt av eget liv, är originellt till innehåll och form. Han har en jättelik litterär tradition bakom sig, känner till en väsentlig del den språkliga formvärldens egendomliga element, och strävar efter att utvidga och förnya den. Detta tredje kraftfält förtjänar större beaktande inom forskningen.

Ett betydande verk av Strindberg uppstår alltså, när en personligt skakande upplevelse smälter samman med ett stort tidsproblem och finner sin passande form. Detta har inträffat i »I havsbandet». Schematiskt kan man framställa processen sålunda: Strindbergs oerhörda upplevelse av ensamhet efter hans äktenskaps upplösning är förknippad med problemet om motsättningen mellan den ökade kunskapen om naturen och den nedärvda religionen.

Detta har formats till ett tragiskt diktverk med dramatiskt upprörd handling om en högt begåvad individ, som med sina överförfinade sinnen, sin lättupprörda själ och sin ständigt vakna reflexion upplever omgivningen och lider av den, och som går under lika mycket på grund av egna anlag som på grund av motsättningen till människovärlden. »I havsbandet» är enligt min mening ett av Strindbergs mest betydande verk från tiden före Inferno. Att det förräder så mycket om hans ovanliga inre värld, som han (med alla dess svagheter) uppenbarar utan förbehåll, minskar i sanning inte dess värde!